

Я.В. ХОМЕНКО, д.е.н., проф.

Донецкий национальный технический университет

СИСТЕМНІ ФАКТОРИ СТАЛОГО ЗРОСТАННЯ ТА ЇХ ВЗАЄМОДІЯ

В статті розглянуто еволюцію підходів до оцінки економічного зростання з урахуванням факторів, на яких були засновані дослідження, наведено систематизацію основних факторів, що забезпечують сталість економічного зростання в сучасних умовах господарювання, виявлено основні взаємозв'язки та встановлено характер взаємозалежності між ними.

Ключові слова: економічне зростання, фактори сталого економічного зростання.

Постановка проблеми. Проблема економічного зростання завжди займає важливе місце у наукових дискусіях та обговореннях. Узагальнюючи сучасні дослідження, слід зазначити, що поряд з вивченням природи зростання та його основних факторів, науковці все більше уваги приділяють визначенню характеру цього явища. Предметом дискусій залишається питання формування системи методів та інструментів, що дозволяють регулювати темпи зростання та забезпечувати його відносну сталість. У цьому контексті дослідження генезису теорії економічного зростання та визначення сучасної точки зору світової спільноти на цю проблему дозволить з'ясувати, чи можливо стабілізувати зростання економіки в сучасних умовах господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міркування про природу економічного зростання властиві всім етапам розвитку економічної теорії. Вони містяться в роботах класиків економічної думки XVIII-XIX ст. А. Сміта [1], Й. Шумпетера [2]. Пізніше ідеї Дж. Форрестера [3], С. Кузнеця [4], У. Ростоу [5, 6] зробили вагомий внесок до розвитку теорії зростання. На сучасному етапі ця проблематика розглядається в роботах П. Ромера [7], Ст. Фішера, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі [8], Дж. Сакса, Ф. Ларрен [9].

Обговоренню останніх досягнень теорії економічного зростання було присвячено конференцію в м. Піза (2001 р.), основні результати якої представлені в книзі під редакцією Н. Сальвадорі „Старі й нові теорії зростання: дослідження проблеми” [10]. Учасники конференції особливу увагу приділили еволюції теорії зростання, сучасній методології дослідження, визначенню ролі й місця економічної політики в нових моделях зростання.

В Україні проблему зростання досліджують Л. Корнійчук [11], Л. Петкова [12], Д. Чистилін [13]. Науковці розробляють методики оцінки економічного зростання країни, його якісної і кількісної складових, умов мобілізації інноваційних джерел зростання, а також визначають пріоритети економічної політики держави, спрямованої на забезпечення його сталості.

Як бачимо, проблема економічного зростання є дуже широкою та всеохоплюючою. Її вивчення можливе лише за умов системного розуміння теоретико-методологічних аспектів проблеми.

Мета статті полягає у дослідженні, систематизації та встановленні взаємозв'язку між факторами, що зумовлюють стале зростання економіки.

Викладення основного матеріалу. Під факторами зростання розуміють явища і процеси, які визначають масштаби збільшення ВВП, можливості підвищення ефективності і якості економічного зростання та поліпшення добробуту населення [14, с.781]. Для того, щоб перелічити ці фактори та надати їм системне уявлення, розглянемо еволюцію підходів до оцінки економічного зростання.

Спочатку аналіз зростання був заснований на трьохфакторній моделі, складовими якої є земля, праця і капітал. Пізніше в ендогенних моделях його основним фактором визнали макроекономічну

© Я.В. Хоменко, 2013

політику держави. Вважалося, що саме вона визначає обсяг витрат на науку і розвиток технологій і сприяє підвищенню професійного рівня працівника.

Деякі дослідники оцінювали економічне зростання за допомогою виробничої функції. Першим, хто скористався нею, був нобелівський лауреат Р. Солоу. Він показав, як покращується стан економіки під впливом змін в основному капіталі, праці та технологіях, і довів, що подвоєння випуску продукції за годину у розрахунку на одну особу у США за період з 1909 по 1949 рр. забезпечувалося за рахунок збільшення капіталу лише на 12%, тоді як решта 88% – за рахунок технічного прогресу [9, с.605].

Більшість наступних праць була присвячена подальшому розвитку моделі Р. Солоу. Так, Е. Денісон удосконалив у ній статистику, започаткував облік якості праці й капіталу і провів апробацію на прикладі США. Однак, його висновки майже ніяк не відрізнялися від висновків Р. Солоу. Головний з них полягав у тому, що розвиток знань і підвищення освітнього рівня працівників є важливими джерелами економічного зростання, а на приріст капіталу припадає значна, але не основна його частина [8, с.664].

Системним дослідженням факторів економічного зростання займалися американські вчені Ст. Фішер, Р. Дорнбуш і Р. Шмалензі [8, с.653-670]. Вони стверджують, що зростання передбачає зміни у потенціальному випуску продукції, які можна пояснити за допомогою виробничої функції. У відповідності з нею підвищення результатуючих показників функціонування системи зумовлює збільшення кількості факторів, таких як капітал, праця, земля та сировина, а також удосконалення науково-технічних знань. В свою чергу, покращити якість цих факторів дозволяє людський капітал, тобто кваліфікація і знання працівників.

Сьогодні визнано, що економічне зростання з'являється як результат взаємодії багатьох факторів. Тому як з економічної, так і з наукової точки зору немає сенсу виділяти серед них один фактор і виявляти

лінійну залежність між ним і динамікою економічних показників. Більшість сучасних дослідників [15-18] використовують, відповідно, метасистемний підхід і багатофакторні моделі, що встановлюють зв'язок між економічними, соціальними і природними факторами. Перевага традиційно віддається тим, що визначають стан економічного середовища, зокрема, відкритість економіки, макроекономічну стабільність, рівень розвитку і якість національних інститутів, відсутність корупції, ринкову орієнтацію суспільства, прозорість бюджету та ін.

Враховуючи те, що всі фактори діють в межах єдиної економічної системи, науковий інтерес має оцінка впливу кожного на її розвиток й виокремлення головних. Але, перш ніж проводити такого роду дослідження, треба визначитись з переліком основних факторів. В економічній літературі останнім часом сформувався декілька підходів до вирішення цього питання.

О. Львова виділяє окремо економічні, політичні та демографічні фактори зростання. До економічних вона відносить інвестиції у ВНП, частку державного споживання у ВНП і макроекономічну стабільність, до політичних – рівень політичної стабільності в країні, демографічних – зростання населення. Їх оцінку науковець проводить на основі традиційних економетричних моделей, а вплив на економічне зростання вивчає за допомогою рівняння регресії [16]. В. Черковець розрізняє внутрішні і зовнішні, тимчасові і сталі фактори зростання [19]. О. Чмир узагальнення та систематизацію факторів проводить у контексті ідей Й. Шумпетера [20].

На всесвітньому економічному форумі, присвяченому проблемам конкурентоспроможності країн світу, зазначалось, що економічне зростання визначають вісім факторів: відкритість економіки, дії уряду, капітал, технології, праця, стан інфраструктури, сучасний менеджмент та рівень розвитку інституціонального середовища [18, с.18-19].

Все частіше головними факторами зростання визнають людський капітал та

інноваційно-інвестиційну діяльність. В публікаціях К. Астапова на прикладі країн світу доведено, що рівень економічного розвитку залежить переважно від людського капіталу (коефіцієнт кореляції – 0,66) та інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств (коефіцієнт кореляції – 0,58) [21].

В. Гутман вважає, що "...економічне зростання як явище ринкової економіки визначається шістьма факторами, перші чотири з яких – фактори пропозиції (кількість і якість природних ресурсів, кількість і якість трудових ресурсів, обсяг основного капіталу, рівень технологій), а п'ятий і шостий – фактори попиту (ступінь повноти використання ресурсів, раціональність розподілу ресурсів). Визначальними у запропонованій системі є фактори пропозиції, які у максимальній мірі забезпечують зростання економіки. На це, зокрема, вказують відомі американські вчені П. Самуельсон і В. Нордхаус, які стверджують, що „машина економічного прогресу повинна котитися на одних і тих же чотирьох колесах незалежно від того, наскільки бідною або багатю є країна” [22, с.78].

С. Мочерний до факторів економічного зростання відносить людину (основну продуктивну силу), засоби праці (синонім техніки), які в західній економічній літературі ототожнюють з капіталом, науку як специфічну продуктивну силу, форми і методи організації виробництва, предмети праці (сировину, матеріали), сили природи, що використовуються людьми, та інформацію [14, с.781].

Слід зазначити, що описані вище системи охоплюють переважно фактори економічної і соціальної спрямованості, а культурні та природні у повному обсязі в них не наведені. Тому, на наш погляд, цікавою є точка зору А. Андерсена, який до складу традиційних факторів додає ще чотири. Це так звані С-фактори – компетенція (competence), культура (culture), комунікації (communication) і творчий потенціал (creation) [23, с.171-173]. На його думку розвиток економіки відбувається за умов комплексної взаємодії всіх факторів. Так, інвестиції дозволяють отримати додаткові

прибутки від господарської діяльності, вирішити проблему нарощування виробництва і формування відповідної ринкової інфраструктури. Остання забезпечує доступ до ресурсів і ринків, створює основу для взаємодії представників виробничого, наукового і конструкторського секторів, завдяки якій з'являються нові знання, розвиваються інформаційні технології і розповсюджуються інновації. Чим більш складними стають економічні зв'язки, тим більшу роль відіграють „м'які фактори”, пов'язані з ментальними характеристиками людей, їх поведінкою та ефективністю взаємодії, набувають значення соціальні інститути та соціальний капітал.

Група російських науковців під керівництвом С. Дробішевського обґрунтувала фактори, що визначають різницю в рівнях розвитку і темпах зростання окремих територій. Зокрема, вони спробували вивчити конвергенцію регіонів Російської Федерації за низкою соціально-економічних показників, виділили внесок цих факторів в їх розвиток і виявили відмінності в сукупній факторній продуктивності суб'єктів господарювання [17].

Узагальнюючи викладені вище підходи, можна констатувати, що науковці так і не знайшли єдиного системного уявлення факторів, що зумовлюють зростання економіки. Відкритими залишилися питання визначення їх субординації і впливу на його темпи. У деяких випадках ми бачили спроби вирішити ці питання, проте більшість науковців обмежилися лише переліком факторів. Все частіше актуалізується роль нетрадиційних факторів. Широке розповсюдження отримала поліфакторна ідеологія наукового пізнання, яка припускає, що будь-яка зміна одного фактору може привести до суттєвих змін самої системи. Інтерес науковців, як і раніше, привертають фактори, що впливають на сталість зростання, та їх причинно-наслідкові зв'язки. Отже, враховуючи ці висновки, ми вважаємо, що подальше дослідження доцільно зосередити на визначенні факторів сталого зростання економіки, їх підпорядкованості і принципах взаємодії.

Для формування комплексного уявлення про систему факторів сталого економічного зростання пропонуємо умовно поділити їх на фактори прямого і непрямого впливу. Вплив перших на економічне зростання стає помітним у короткостроковому періоді, їх силу і характер можна при необхідності змінити, для чого існують відповідні методи та інструменти. Вплив других проявляється опосередковано і, як правило, у довгостроковому періоді. Цим факторам властива інертність, вони погано піддаються коригуванню, їх практично неможливо уніфікувати. Змінити характер і силу їх дії при бажанні можливо, але на це потрібні значні зусилля і достатній період часу, а також нестандартні управлінські рішення.

Усі фактори ми пропонуємо, у свою чергу, поділити на два рівні – основні фактори і фактори-компоненти (рис. 1). До групи основних факторів прямого впливу віднесемо капітал, технологію, трудові ресурси, природні ресурси та інститути, до групи основних факторів непрямого впливу – якість економічного середовища, якість життя населення та якість природного середовища.

В економічній теорії вважається, що економічне зростання відображає вартісну природу господарського розвитку і характеризує рух капіталу, а між його темпами і темпами зростання інвестицій завжди існує тісний кореляційний зв'язок. Емпіричне підтвердження цієї залежності міститься в роботі П. Ромера „Збільшення доходів і довготривале зростання” [7], де показано, що інвестиції впливають і на низку інших факторів, зокрема, підвищують рівень освіти людського капіталу, сприяють технологічному прогресу і зростанню продуктивності. Саме тому їх можна впевнено віднести до групи основних факторів прямого впливу.

З часом виявилось, що в деяких країнах економічне зростання не завжди супроводжувалося зростанням інвестицій або їх нарощування не забезпечувало відповідних змін ВВП. У зв'язку з чим виникла теза про „згасання” залежності між динамікою інвестицій та економічним зростанням. Але останні дослідження її спростували і підтвердили, що роль капіталу дійсно набагато вище, ніж це показують вимірювання на основі підходу Р. Солоу.

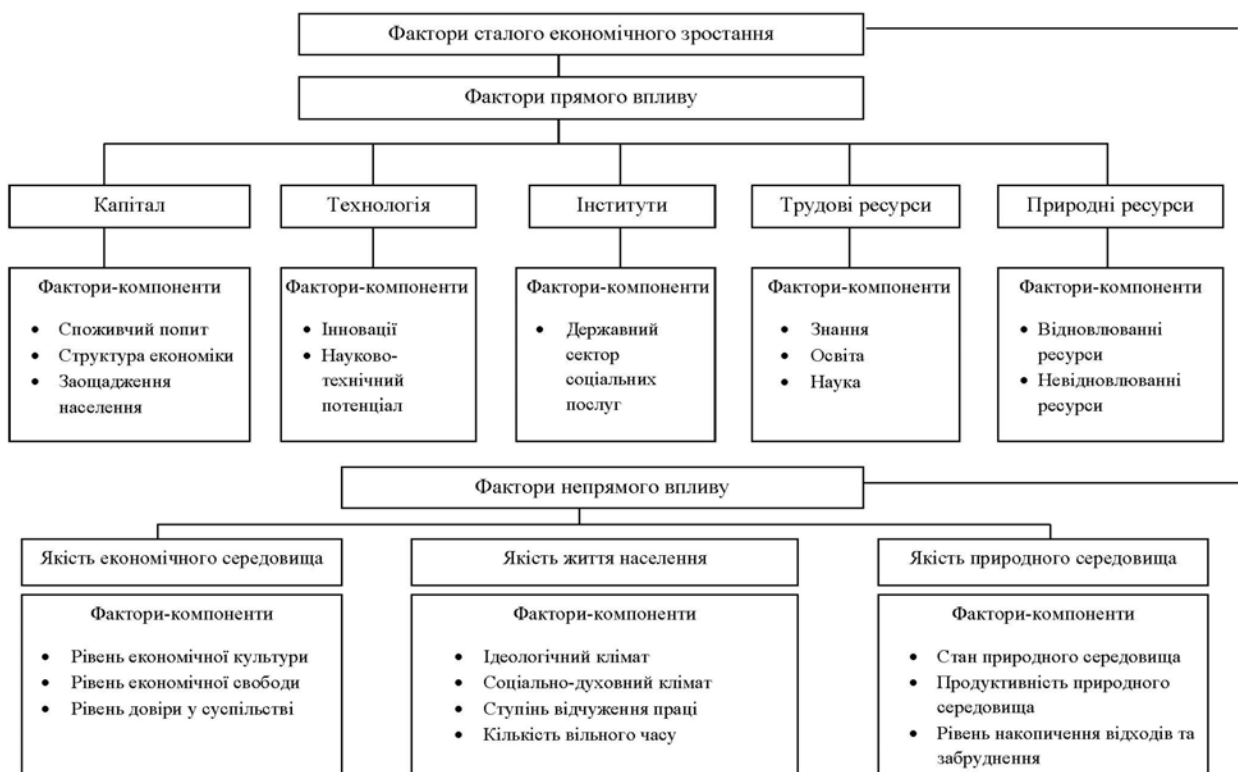

Рис. 1. Систематизація факторів сталого економічного зростання

Примітка. Зроблено автором

Їх головний висновок полягає у тому, що інвестиції збільшують не лише виробничі можливості фірм або працівників, в яких вони були спрямовані, але й можливості всіх пов'язаних з ними фірм і працівників [9, с.620].

Для сталого зростання економіки надзвичайно важливо, щоб нарощування виробничих потужностей супроводжувалося збільшенням споживчого попиту: якщо товари не будуть реалізовані своєчасно, то не буде поповнюватись фонд накопичення капіталу, і, як наслідок, припиниться зростання та розвиток самого виробництва. Для забезпечення його сталого функціонування і потрібен певний баланс між попитом і пропозицією.

А. Маркузен у роботі „Циклічність прибутку, олігополія і регіональний розвиток” [24] доводить, що потенціал розвитку території визначає структура її економіки. Якщо вона деформована, територія не в змозі стало розвиватися. За таких умов навіть добрі наміри місцевої влади адміністративно підтримати існуючий рівень доходів, забезпечити соціальний захист населення і створити адекватні умови проживання роблять її ще менш привабливою для зовнішнього інвестора, якого цікавить лише можливість мінімізації виробничих витрат. Є загроза і того, що навіть місцеві виробники залишать регіон у пошуках кращих умов господарювання. У такій ситуації зберегти життєдіяльність території можна головним чином за рахунок поступової трансформації структури економіки, що відбувається на основі впровадження нових механізмів організації виробництва і підвищення інноваційної спроможності діючих підприємств.

В умовах всесвітньої конкуренції критерієм відбору стає технологія. Серед економічних агентів, які діють в одній галузі, у результаті відбору з часом залишаються ті, що мають передову технологію. У цьому сенсі технологічний прогрес має властивість універсальної інваріантності по відношенню до всіх сфер економіки і, відповідно, відіграє роль основного фактора економічного зростання прямого впливу.

З загостренням конкуренції на світовому і національному ринках і прискоренням науково-технічного прогресу об'єктом підвищеної уваги більшості підприємств є інноваційна діяльність. Вона визнається каталізатором розвитку економіки і надійною гарантією вискоєфективного бізнесу. Її важливе значення в забезпеченні економічного зростання підтвердили ще класики економічної думки. Так, Й. Шумпетер, досліджуючи природу економічної динаміки, емпірично довів, що рушієм економічного розвитку є інноваційна діяльність підприємця [25]. Е. Мелескі і П. Варайя вважають інновації та технологію головними факторами структурної трансформації економіки [26, с.629-642].

Розвиток технологій відбуватиметься тим інтенсивніше, чим більш конкурентними є умови функціонування економічних агентів і чим ефективніше мотиви до здійснення інновацій і впровадження результатів науково-дослідної діяльності у виробництво. Мотиви ж визначають державні інститути влади, що діють у суспільстві. Вони, таким чином, стають ще одним фактором зростання економіки. Їх роль висвітлив Дж. Скаллі, який порівняв темпи економічного зростання з показниками політичної, громадської та економічної свободи у 115 країнах з ринковою економікою за період з 1960 по 1980 рр. Він встановив, що політично відкриті суспільства, в яких додержуються законів, захищається приватна власність й існує ринковий розподіл ресурсів, зростають втричі швидше та у 2,5 рази ефективніше, ніж суспільства з обмеженою свободою [9, с.622].

Зв'язок між економічним зростанням і результатами дії інститутів влади держави розглядає Л. Таміліна [27, с.309-325]. Узагальнюючи сучасні дослідження, вона робить висновок, що інституціональний фактор слід враховувати при аналізі зростання економіки будь-якого типу і рівня розвитку.

Фундаментальне обґрунтування того факту, що економічне зростання є результатом реформ в інституціональному середовищі міститься в роботах лауреата

Нобелівської премії Д. Норта. Науковець стверджує, що інститути державної влади є визначальним фактором довгострокового розвитку країни. “Ефективна організація економіки, на його думку, – ключ до економічного зростання. Вона передбачає встановлення такого інституціонального середовища, яке створює стимули для спрямування індивідуальних економічних зусиль в русло видів економічної діяльності, що зближують індивідуальну норму прибутку з суспільною ...” [9, с.600].

На науковій конференції з проблем економічного зростання [19], яку проводив Московський державний університет, Ю. Погодін зазначив, що ефективність ринку у довгостроковому періоді можуть забезпечити лише функціонуючі інститути влади держави, при цьому формальні правила вони мають доповнити неформальними обмеженнями.

Будь-яке суспільство починає гармонійно розвиватися за умов соціалізації його економіки. Прикладом тому є “Новий курс” Ф. Рузвельта у соціальній політиці Сполучених Штатів Америки, завдяки якому асигнування з консолідованого бюджету держави на програми соціального страхування, охорони здоров’я, освіти, житлового будівництва, допомоги незаможним у 1995 р. зросли до 1,5 трлн. дол. і становили, відповідно, 20,9% ВВП. З них загальні витрати на освіту склали 551,3 млрд. дол., 79% їх обсягу припадає на державні асигнування і лише 21% – на власні витрати громадян, а витрати з охорони здоров’я досягли 993,3 млрд. дол., з яких 71,5% були сплачені державою і 28,5% – громадянами. У країнах Західної Європи цей сектор почав розвиватися з середини ХХ століття ще швидше, ніж у США [28, с.29].

Немає сумніву, що розвиток сектору соціальних послуг держави завжди позитивно впливає на розвиток економіки, оскільки забезпечує і підтримує високий рівень сукупного попиту і, таким чином, стимулює інвестиції у виробничу сферу. Тому його можна теж віднести до факторів сталого зростання економіки. С. Ребело емпірично підтвердив [29], що державні витрати на розвиток інфраструктури

збільшують соціальні прибутки на власні інвестиції і стимулюють економічне зростання.

Ми вважаємо, що характер і силу дії вищезазначених факторів обумовлює якість економічного середовища, тому пропонуємо визнати її фактором непрямого впливу, а його компонентами обрати: рівень економічної культури, рівень економічної свободи та ступінь довіри у суспільстві.

Культура, з одного боку, є продуктом, а з іншого – критерієм якості соціально-економічних відносин у суспільстві. Її завжди розглядали як джерело науково-технічного, гуманітарного та соціального прогресу. О. Бузгалін вважає, що саме вона “...є тією енергією, що перетворює працю на фактор прогресу, сприяючи появі матеріально-технічних і соціокультурних передумов для соціальної творчості і зміни соціоекономічних та інших відносин у суспільстві” [30, с.105]. Сьогодні її необхідно сприймати як окремих соціальний інститут, що формує середовище та умови функціонування економічної системи.

Останнім часом економіка стала тією сферою, де більш за все помітний вплив культури на добробут нації, бо саме в ній задіяні різні норми поведінки людини і її моральні обов’язки. Найбільш змістовно результати діяльності людини в цій сфері відбиває економічна культура, яка характеризує рівень економічних знань населення, його вміння і навички господарювання, розвиток свідомості і мислення. В ній виявляється повнота володіння суспільством економічними законами та його вміння користуватися ними.

Сьогодні добробут нації і стабільність влади держави певною мірою залежать від рівня довіри у суспільстві. Довіра потрібна для розвитку бізнесу, політичних інститутів і становлення ринкових відносин. За її наявності легше встановлювати зв’язки між суб’єктами господарювання та економити на трансакційних витратах, що виникають при їх взаємодії. Довіра є також ключовою умовою передачі знань, які вкрай важливі для забезпечення сталого зростання економіки. Як зазначає Н. Калюжнова, “...цінність довірчих від-

носин полягає в тому, що вони дозволяють зменшити витрати на пошук інформації, укладання контрактів і контроль їх виконання” [23, с.184]. Важливість особистої довіри між людьми підкреслює провідний японський економіст Ф. Фукуяма. За його словами “...добробут країни визначається однією універсальною характеристикою – притаманним їй суспільству рівнем довіри” [31, с.20].

Треба пам’ятати, що якість економічного середовища - складний і суперечливий фактор, оскільки зміни у способі мислення людини, його освіті, нормах поведінки, культурних цінностях відбуваються повільніше, ніж технічні зміни, і являють собою надзвичайно інерційний і тривалий процес.

Слід погодитись, що стале зростання економіки можливе лише за умов, коли науково-технічний прогрес супроводжується прогресом соціальним, який створює основу для всебічного розвитку особистості. Людина, що має гарну освіту і добре вихована, становить сьогодні найважливіший ресурс суспільства, оскільки здатна продукувати знання і, таким чином, забезпечувати науково-технічний прогрес. Російські науковці О. Бузгалін і О. Колганов підкреслюють, що “люди самі утворюють свою історію за об’єктивними законами, економіка ніколи не була єдиною, а у подальшому і не буде головною детермінантою” розвитку [32, с.81]. Саме тому обов’язковим фактором сталого зростання економіки необхідно визнати людський капітал.

Важливим фактором, що зумовлює зростання економіки, є знання. Процес їх формування та накопичення становить предмет досліджень багатьох західних економістів, зокрема Т. Ішера [33], Б. Фритч, С. Шмідхайні [34]. Прихильники неокласичної теорії лише останнім часом почали приділяти увагу їх аналізу. Визначення зв’язку між розвитком знань та темпами зростання економіки міститься в роботах С. Ребело [35] і П. Ромера [7], які дійшли висновку, що знання не можуть відразу покращити стан економіки, для

цього потрібні спеціальні механізми їх використання.

Сьогодні підгрунтям сталого зростання економіки все частіше визнають науку і освіту, від якості яких залежать темпи реформ і перетворень у суспільстві. Але для досягнення високої якості цих факторів потрібна підтримка з боку держави: рівень витрат на освіту повинен складати не менш ніж 3-4% від ВВП [16, с.88], як це відбувається у розвинених країнах світу.

На характер і силу дії вищезазначених факторів впливає якість життя населення. Тому ми розглядаємо її як фактор непрямого впливу. Його основними компонентами пропонуємо визнати: ідеологічний клімат у суспільстві, соціально-духовний клімат, ступінь відчуження праці та кількість вільного часу працівників.

Умовою сталого зростання економіки є наявність достатньої кількості природних ресурсів і задовільний стан навколишнього середовища. Екологічний фактор – це фактор, в якому, власне, приховані потенційні резерви розвитку будь-якої системи. І. Вернадський писав про те, що зв’язок людини з біосферою є незаперечним. Біосфера як одна з багатьох геологічних оболонок володіє істотною і принциповою особливістю – організованістю. Крім того, вона має різко відособлені розміри і в цих межах йде безперервний матеріально-енергетичний обмін між відсталою “млявою” частиною і живою речовиною. Обмін з часом стає закономірним процесом, безперервно прагнучим до сталості [36]. Тому саме в організованості біосфери, на наш погляд, треба шукати основні джерела сталого зростання економіки.

Таким чином, ми спробували якомога ширше охопити і систематизувати всі можливі фактори сталого зростання економіки. Зрозуміло, що визначити їх вплив на розвиток економічної системи досить важко через різницю у їх походженні, активності, спрямованості дії. До того ж вони діють не відокремлено, а в сукупності, послаблюючи або посилюючи один одного, що робить розвиток системи не лише ди-

намічним, багатоплановим, але й процесом, складним для регулювання.

У цьому контексті надзвичайно важливо з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки, що виникають при взаємодії основних факторів зростання (у нашому розумінні факторів прямого впливу): інститутів, капіталу, технологій, трудових і природних ресурсів (рис. 2). Оскільки, як виявилось, усі вони тотожні факторам відтворення, то найкращим чином висвітлити зв'язки дозволяє теорія суспільного відтворення. Щоб пояснити їх за її допомогою представимо економічну систему як систему потокового типу, пов'язану із зовнішнім середовищем потоками енергії, матерії і інформації. У процесі своєї життєдіяльності вона розвивається, удосконалюється і зростає. Основною умовою її зростання є розширене відтворення. Відповідно до основних положень економічної теорії розширене відтворення передбачає отримання економічної ренти, яка в ідеалі використовується як з метою споживання та інвестування, так і для фінансування технологічного оновлення виробництва. У цьому випадку вона виступає основним джерелом поповнення фондів розвитку системи.

У запропонованій схемі (рис. 2) споживання розглядається не лише як задоволення потреб суспільства, але й як процес, що збільшує "фонд накопичення відходів". Дійсно, що для забезпечення сталого розвитку системи частина отриманої ренти повинна спрямовуватись на їх утилізацію, а також відновлення і захист природного середовища. Фінансування одних лише фондів накопичення капіталу і технологій в довгостроковому періоді не призведе до сталого розвитку системи, оскільки у цьому випадку відбувається деформація її відтворювального циклу у напрямку економічних факторів, фонд накопичення відходів не зазнає ж істотних змін, а лише збільшується з часом. У перспективі він може істотно вплинути на якість природного середовища і серйозно обмежити темпи соціально-економічного розвитку.

Головним фактором, який дозво-

лить подолати ці обмеження, на наш погляд, стають знання. Проте вони не можуть забезпечувати процес зростання автоматично і тим більше гарантувати його сталість. Необхідна певна організаційна схема, що встановлює зв'язок між "школою термодинаміки" яка розглядає фізичний аспект взаємодії людини з навколишнім середовищем, і неокласичною теорією, що займається вивченням основних факторів зростання. Основними ланками, які можуть синтезувати базові постулати цих двох шкіл з метою забезпечення сталого зростання, виступають знання та інноваційна активність підприємств. Саме вони дозволяють трансформувати технологічний цикл виробництва таким чином, що будь-який ресурс у разі його зменшення або подорожчання може бути замінений йому подібним. А оскільки і знання, і енергія – не обмежені, відповідно, зростання, забезпечене за їх рахунок, теж не повинно мати меж.

Використовуючи основні положення вищевикладеної концепції можна поновому підійти до проблеми забезпечення сталого економічного зростання, зробивши акцент не лише на нейтралізації загроз, які є наслідком взаємодії людини і навколишнього середовища, але й на використанні можливостей, що закладені у цьому середовищі.

Протиріччя між сучасною концепцією зростання і природними обмеженнями може бути вирішене за рахунок трансформації технологічного циклу виробництва та раціонального використання природних ресурсів. Головними факторами, які забезпечують цей процес, стають знання та інновації.

Таке уявлення про причинно-наслідкові зв'язки між основними факторами сталого економічного зростання, на наш погляд, є інноваційним і навіть продуктивним, оскільки додає до традиційних елементів аналізу такі нові компоненти, як фонд накопичення технологій та фонд накопичення відходів і забруднення. Це забезпечує більш реалістичне бачення механізму сталого економічного зростання будь-якої системи.

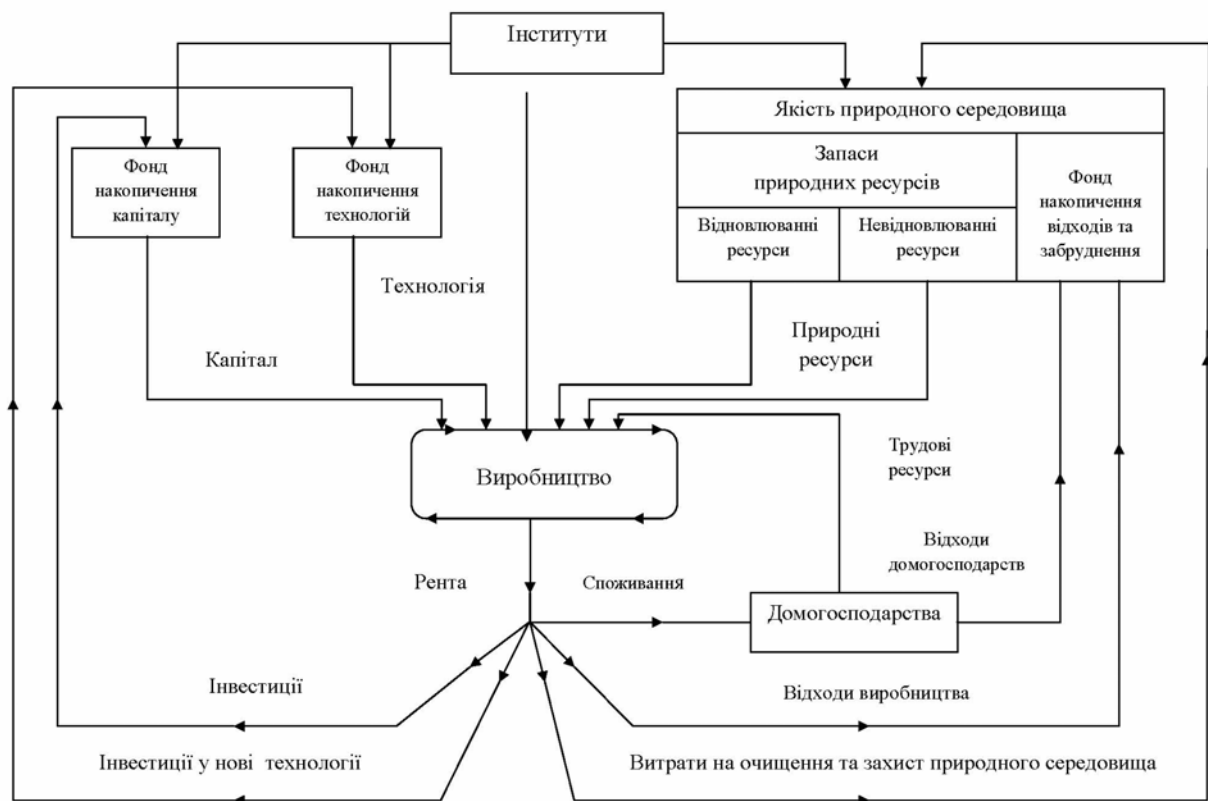

Рис. 2 Структурно-логічна схема взаємодії основних факторів сталого економічного зростання
Примітка. Розроблено на основі узагальнення матеріалу [34, с. 55-70].

Література

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 683 с.
2. Шумпетер И.А. История экономического анализа: в 3 т. / И.А. Шумпетер; пер с англ. В.С. Автономов, М.В. Бойко, Л.С. Горшкова и др. – СПб.: Экономическая школа, 2001. – Т. 3. – 678 с.
3. Форрестер Д. Мировая динамика / Джей Форрестер: [пер. с англ. А. Ворожук, С. Пегова]. – М.: ООО Изд-во АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2003. – 378 с.
4. Kuznets S. Measurement: Measurement of Economic Growth / S. Kuznets // The Journal of Economic History. – 1947. – Vol. 7, Supplement: Economic Growth: A Symposium. – P. 10-34.
5. Rostow W.W. Politics and Stages of Growth / W.W. Rostow. – Cambridge: Cambridge University Press, 1971. – 410 p.
6. Rostow W.W. The Process of Economic Growth / W.W. Rostow. – New York: W.W. Norton & Company, Inc., 1962. – 372 p.
7. Romer P.M. Increasing Return and Long-Run Growth / Paul M. Romer // The Journal of Political economy. – 1986 (Oct.). – Vol. 94, No. 5. – P. 1002-1037.
8. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Буш Р. Дорн, Р. Шмалензи; пер. с англ. Е.Е. Балашова, Т.Н. Золотухина, Е.В. Танхилевич, Н.Г. Горюшина. – М.: Дело ЛТД, 1993. – 864 с.
9. Сакс Дж. Д. Макроэкономика. Глобальный подход / Дж. Д. Сакс, Ф. Б. Ларен; пер. с англ. О.В. Буклемишев, Л.М. Гельман, М.И. Горбань и др. – М.: Дело, 1996. – 848 с.
10. Old and New Growth Theories: an Assessment / [ed. by N. Salvatory]. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2003. – 348 p.
11. Корнійчук Л. Економічне зростання і сталий розвиток / Л. Корнійчук // Економіка України. – 2008. – № 4. – С. 82-90.
12. Петкова Л. К вопросу о качестве экономического роста Украины / Л. Петкова // Экономика Украины. – 2005. – № 6. – С. 45-49.

13. Чистилин Д. О волновой природе экономических циклов / Д. Чистилин // Экономика Украины. – 2006. – № 5. – С. 38-46.
14. Економічна енциклопедія: в 3 т. / [Редкол.: Мочерний С.В. (відп. ред.) та ін.]. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2002. – Т. 3. – 2002. – 952 с.
15. Крючкова І. Макроструктурні фактори розвитку економіки України та закон золотого перерізу / І. Крючкова // Економіст. – 2005. – № 9. – С.26-30.
16. Львова О.В. Применение зарубежных моделей экономического роста к построению общества устойчивого развития в России / О.В. Львова // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 6. Экономика. – 1997. – № 6. – С. 76-91.
17. Факторы экономического роста в регионах РФ / [С. Дробышевский, О. Луговой, Е. Астафьева и др.]. – М.: ИЭПП, 2005. – 278с.
18. Эффективный экономический рост: теория и практика: учеб. пособ. для студентов эконом. вузов / [Генкин А.С., Зырянова М.Н., Ивлева Г.Ю. и др.]; под ред. Т.В. Чечелевой. – М.: Экзамен, 2003. – 320 с.
19. Экономический рост и вектор развития современной России. Научная жизнь // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 6. Экономика. – 2004. – № 2. – С. 86-107.
20. Чмир О.С. Фактори економічного зростання в Україні у контексті ідей Й.А. Шумпетера / О.С. Чмир // Творча спадщина Шумпетера та трансформація сучасної економіки України: міжнар. наук.-практ. конф., 23 квіт. 2003 р.: тези доп. – Чернівці: Рута, 2003. – С.17-22.
21. Астапов К. Стратегия развития в постиндустриальной экономике / К. Астапов // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 2. – С. 57-65.
22. Гутман Г.В. Управление региональной экономикой / Г.В. Гутман, А.А. Миредов, С.В. Федин; под ред. Г.В. Гутмана. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 176 с.
23. Калюжнова Н.Я. Конкурентоспособность регионов в условиях глобализации: [монография] / Н.Я. Калюжнова. – М.: ТЕИС, 2003. – 526 с.
24. Markusen A.R. Profit Cycles, Oligopoly and Regional Development / Ann R. Markusen. – Cambridge: The MIT Press, 1985. – 357 p.
25. Schumpeter J.A. Essays on Entrepreneurs, Innovations, Business Cycles and the Evolution of Capitalism / Joseph A. Schumpeter; ed. by R.V. Clemence. – New Brunswick: Transaction Publishers, 2000. – 341 p.
26. Handbook of Regional and Urban Economics. V.1. Regional Economics / [ed. by Peter Nijkamp]. – Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1986. – 702 p.
27. Постсоветский институционализм / [Гриценко А.А., Кирдина С.Г., Тарасевич В.Н. и др.]; под ред. Р.М. Нуреева, В.В. Дементьева. – Донецк: Каштан, 2005. – 480 с.
28. Надель С. Социальные факторы экономического роста / С. Надель // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 5. – С. 26-33.
29. Solow R.M. A Contribution to the Theory of Economic Growth / R.M. Solow // The Quarterly Journal of Economics. – 1956. – Vol. 70. – P. 65-94.
30. Бузгалин А.В. Сравнительный анализ экономических систем: методология и теория (материалы спецкурса). Часть 1 / А.В. Бузгалин, А.И. Колганов // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 6. Экономика. – 2002. – № 3. – С. 94-113.
31. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Френсис Фукуяма; [пер. с англ. Д. Павлов, В. Кирющенко, М. Колопотин]. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 730 с.
32. Бузгалин А.В. Сравнительный анализ экономических систем: методология и теория (материалы спецкурса). Часть 2 / А.В. Бузгалин, А.И. Колганов // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 6. Экономика. – 2002. – № 4. – С. 79-112.
33. Eicher T.S. Interaction between Endogenous Human Capital and Technological Change / T.S. Eicher // Review of Economic Studies. – 1996. – Vol. 63. – P.124-144.
34. Fritsch В. Towards the ecologically sustainable growth society: physical foundations, economic transitions, and political con-

straints / B. Fritsch, S. Schmidheiny, W. Seifritz. – Berlin: Springe-Verlag, 1994. – 198 p.

35. Rebelo S. Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth / S. Rebelo // The Journal of Political Economy. – 1991 (Jun.). – Vol. 99, No. 3. – P. 500-521.

36. Бобров А.Л. Экономическое развитие России и рациональное природополь-

зование / А.Л. Бобров, К.В. Папенков // Вестник Московского университета. Сер.6. Экономика. – 2004. – № 2. – С. 3-20.

Статья поступила в редакцию 10.04.2013